

1. STRUKTURA A DYNAMIKA OSOBNOSTI

Vymezení pojmu osobnost

Téma **osobnosti, její podstaty, fungování i způsobu rozvoje**, ale i možnost poznat **vlastnosti** různých lidí a pochopit, proč určitým způsobem **jednají**, je důležitým aspektem psychologie. Avšak poznání osobnosti, ani vymezení její podstaty či pochopení způsobu jejího fungování **není tak snadné**, jak by se zdálo. Vzhledem k obtížnosti dosažení tohoto cíle prošla psychologie osobnosti několika fázemi, pro něž byl charakteristický určitý přístup, ale ani jeden z nich se neukázal jako obecně přijatelný, i když každý byl něčím přínosný. V současné době převažuje **snaha o integraci různých teorií a značného množství poznatků**, které přinesly mnohé dílčí studie.

Cílem a smyslem psychologického bádání je porozumění ostatním lidem i sobě samému. Pro základní orientaci je důležité **vymezit podstatu, strukturu a dynamiku, resp. způsob fungování osobnosti.** To znamená určit, co osobnost je, co ji tvoří, z jakých dílčích částí se skládá, a jak v reálných podmínkách funguje. K jejímu porozumění je třeba vědět i to, jak se rozvíjí, a co všechno může její vývoj ovlivnit.

Termín **osobnost** slouží k zachycení **specifičnosti charakteristik** vymezujících **jedinečnost každého člověka.** Pojem osobnost bývá používán i jako klasifikační kritérium označující **celkovou kvalitu nějakého člověka**, a z ní vyplývající **sociální prestiž.** Skutečnost, že je někdo považován za osobnost, vyjadřuje jeho **ocenění.** Odborný psychologický přístup je trochu jiný, samozřejmě přesnější, ale v zásadě jde o totéž, o vymezení **souboru charakteristik** vyjadřujících, **co je pro lidskou osobnost typické.**

Lidé zcela běžně mluví o ostatních v pojmech, které slouží jako **osobnostní charakteristiky**, a vycházejí z nich, když se snaží **odhadnout, jak se dotyčný člověk zachová**, nebo když uvažují o **příčině dřívějšího jednání.** Nejčastěji jde o **vlastnosti**, které jsou **viditelné** či jsou považovány za **sociálně žádoucí nebo nežádoucí.** Kdokoli může být považován za společenského, pracovitého, spolehlivého, nebo naopak za náladového, líného a nespolehlivého atd. Lidé si uvědomují, že se různí jedinci v mnoha směrech podobají, a že jiní se zase z určitého hlediska liší. **Poznání lidské osobnosti**, ať už z obecného hlediska či ve vztahu ke konkrétnímu jedinci, přináší **větší jistotu orientace** a posiluje **schopnost úspěšného zvládnání různých požadavků**, především těch, které vyplývají ze vztahů a soužití s jinými lidmi.

Osobnost lze poněkud zjednodušeně **definovat** jako **komplexní a relativně stabilní systém**, který **funguje jako celek**, skládá se ze **vzájemně propojených somatických a psychických vlastností** a **projevuje se v reakcích na různé podněty a situace**, resp. v interakci s nimi. Osobnost charakterizuje **určitý způsob prožívání, uvažování a chování** a z něho vyplývající **vztah s prostředím**, resp. adaptace na toto prostředí.

Na osobnosti závisí, jak člověk vnímá sebe i své okolí, jak se cítí, jak uvažuje, jaké cíle si stanoví a jak jedná.

Psychologie osobnosti – 1. Struktura a dynamika osobnosti – pro studenty

Emoční prožívání souvisí s osobnostními vlastnostmi **přímo**, protože vychází **z temperamentových dispozic**, jež jsou jejich základem. **Kognitivní funkce** na osobnostních vlastnostech závisí spíš **sekundárně**. **Osobnostní vlastnosti ovlivní charakter získaných zkušeností** a rozvoj určitých způsobů uvažování i jejich uplatnění (které je dané základním postojem daného jedince ke světu). **Osobnost má své objektivně měřitelné** či pozorovatelné stránky, ale má i svůj **subjektivní obraz**, jehož centrální a sjednocující složkou je **pojetí sebe sama, vědomí vlastní identity**, zahrnující subjektivně interpretovanou minulost a současnost, a z nich vyplývající předvídání budoucnosti.

Struktura osobnosti

V psychologii pojem **struktura osobnosti** vyjadřuje **vnitřní uspořádání osobnosti**, tj. skladbu jejích prvků, dispozic, které jsou chápány jako funkční elementy, resp. jako **elementy funkcí různých kategorií** (výkonu, motivace, hodnocení, formální reaktivity atd. – tj. schopnosti, motivy, postoje, temperament atd.). Struktura poukazuje na určitý trvalejší stav, na **relativně stále uspořádání**, ale současně i na **chování tohoto uspořádaného celku**. Téma struktury osobnosti je spojováno s **různými teoretickými koncepty** (psychoanalýza, behaviorismus atd.), i s různými filozofickými východisky.

Osobnost lze těžko charakterizovat jako celek, mnohem snadnější je použít k jejímu popisu **osobnostní vlastnosti**, které určují **obecnější tendence k určitému způsobu reagování**. Aby příslušné osobnostní charakteristiky měly potřebnou informační hodnotu, musí být **stabilní a konzistentní**, musí jít o trvalejší dispozice. Osobnostní vlastnosti bývají určitým způsobem **uspořádané**, vytvářejí **stabilnější kombinace** a fungují **ve vzájemné interakci**. Výsledný **projev závisí i na aktuálních podmínkách** (situaci, společenském i obecnějším sociokulturním kontextu).

Míra **variability lidského chování**, která může být **předurčena různými osobnostními vlastnostmi**, tj. míra závislosti na aktuálních podnětech, může být různá. Některé osobnostní **vlastnosti nemusí být za běžných okolností aktivovány**, to znamená, že se nemusí viditelně projevovat, leckdy se o nich dokonce ani neví. Mohou se **uplatnit až za velmi specifických podmínek**, a pak se zdá, že se dotyčný člověk změnil, ale ve skutečnosti tomu tak není. Například lidé prokáží svou odvahu, když k tom mají příležitost, projeví se jako bezohlední a agresivní, pokud je situace **taková**, že podobné chování umožňuje, nebo je dokonce vyžaduje. Vzhledem k tomu je pro pochopení osobnosti **důležité i hodnocení osobnostní dynamiky**, tj. **vývoje, proměny a uplatnění různých vlastností v průběhu delšího časového intervalu**.

V současné době se už psychologové nepřou o to, zda se na rozvoji osobnosti ve větší míře podílí **dědičnost nebo vlivy prostředí**, protože je jasné, že se uplatňují faktory vnější i vnitřní. Osobnost je **výsledkem**

Psychologie osobnosti – 1. Struktura a dynamika osobnosti – pro studenty

interakce genetických dispozic, které existují již od početí, jakož i **různých vnějších vlivů**, jež se v rozdílné míře uplatňují v průběhu celého života. Biologický základ osobnosti tvoří mozkové funkce, které ovlivňují emoční prožívání a reagování (temperamentové vlastnosti), způsob zpracování různých informací a hodnocení aktuální situace, a samozřejmě i chování.

Klasifikace psychických vlastností osobnosti

Jednotliví autoři podávají **různá třídění podle různých východisek**. Jednotné třídění je velmi obtížné nejen pro různá východiska, která jsou při třídění uplatňována, ale také pro velmi **odlišná pojetí základních pojmů**, jimiž jsou kategorie psychických vlastností osobnosti vyjadřovány (např. charakter, temperament, inteligence atd.).

Joy Paul Guilford (1959) shledává v osobnosti **pět skupin** psychických vlastností:

1. **potřeby**
2. **schopnosti**
3. **temperament**
4. **postoje**
5. **zájmy**

Jozef Štefanovič (1974) také rozlišuje **pět tříd** vlastností osobnosti:

1. **Aktivačně – motivační** (potřeby, zájmy, návyky, cíle, přání).
2. **Vztahově-postojové** (charakter, postoje).
3. **Výkonové** (schopnosti, inteligence, dovednosti, vědomosti, instinkty).
4. **Seberegulační** (sebepojetí, volní vlastnosti, svědomí).
5. **Dynamické** (temperament).

Jednoduchou klasifikaci osobnostních psychických vlastností podal **Hans Jürgen Eysenck (1960)**:

- a) **Charakter** – konativní chování, vůle.
- b) **Temperament** – afektivní chování, emoce.
- c) **Intelekt** – kognitivní chování, inteligence.

Dynamika osobnosti

Dynamika je v psychologii osobnosti definována jako **motivy, resp. principy chování**, tedy jako činitel podněcování, **pohnutky k akci** a jako její psychologický smysl. Psychologický pohyb znamená expresi, ale i útlum exprese emocí a potřeb, vystupování a zanikání snah, očekávání atd.

Pojem dynamiky osobnosti vyjadřuje **téma sil, které hýbou osobností**, tj. **určují její chování**, resp. v užším smyslu její formálně silové projevy. Proto bývá vztahována buď ke konceptu **motivace, nebo temperamentu**. Ustálil se však spíše první významový vztah: dynamika osobnosti pojednává o motivačních dispozicích osobnosti, tj. o motivech její činnosti, resp. o **motivech jako faktorech regulace chování**. Ale podstatnými znaky chování jsou také jeho **intenzita, trvání a zaměření na dosažení určitého cíle**.

Psychický **vztah člověka k životu** má dva základní aspekty: **cíle a prostředky k jejich dosahování**. **Volba prostředků** je především **funkcí kognitivního systému** (reálné možnosti, užitečnost atd.), ale mohou se tu uplatňovat i zřetele **osobní morálky** (odmítnutí účinného, ale nemorálního prostředku, jakým je například lež). **O cílech rozhodují především emoce**, neboť vše, co člověk činí, směřuje k určitému druhu uspokojení, tj. k finálnímu **kladnému emočnímu zážitku**.

Na úrovni osobnosti **kontrolní funkci chování přebírá ego**. Kontroly ega jsou nezbytné, jestliže má **organismus ve společnosti fungovat a vyhnout se trestům**. Není vždy v našem zájmu jako společenských bytostí realizovat určité **představy** a mít určité **pocity**, i když slibují být příjemné, protože jsou **společností neschvalovány**. Máme také **cíle**, jejichž dosahování znamená mnoho **nepříjemného** (například místo abychom šli do kina, pracujeme na zadaném úkolu), ale **rozhodující jsou konečné cíle** (příjemná představa, že splněním úkolu se dosáhne společensky významného postavení, vysokého finančního příjmu atd.) **Dosahování uspokojení** je spojeno s určitými **behaviorálními strategiemi a taktikami**, v nichž se uplatňuje dosažená úroveň **inteligence a osobní morálky**.

Teorie osobnosti

Teorie osobnosti jsou pokusem o **popis a vysvětlení** toho, jak **funguje lidský duševní život jako celek a v souvislosti se svou biologickou** na jedné a **společensko-kulturní determinaci** na druhé straně. Vycházejí z **různých teoretických postulátů a metodologických pozic**, a v tomto smyslu vyjadřují **teoretickou nejednotnost psychologie** vůbec, tj. například nejednotné pojetí motivace, kognitivních procesů atd. V souhlasu s tematickým členěním psychologie osobnosti mají teorie osobnosti **vysvětlit genezi, strukturu a dynamiku osobnosti**.

Tyto teorie se především snaží **popsat interakce dynamických (motivačních) sil** působících v životě každého člověka. V jaké míře jsou tyto síly fyziologické, psychické nebo sociální? Jak se utváří zaměření jedince na cíl a jak toto zaměření ovlivňuje jeho život? Někteří teoretici se soustředí na mechanismy, jimiž jedinec zvládá ohrožení, snaží se o uchování určitého stupně rovnováhy, kompenzuje své nedostatky atd. Ačkoli **všechny teorie osobnosti vyšly z rozsáhlého souboru empirických zkušeností**, údaje zvolené

jedním teoretikem se významně odlišují od údajů, které si zvolil jiný. To vysvětluje vysokou míru odlišnosti, kterou mezi jejich teoriemi nacházíme.

Základní vlastnosti teorií osobnosti

Aby plnila svou hlavní funkci, **musí mít teorie osobnosti určité vlastnosti**. Nemá je vždy v optimální míře, avšak všechny musí být vždy přítomny alespoň v minimální míře, neboť bez kterékoli z nich by teorie nebyla použitelná.

Jde o tyto vlastnosti:

- a) **Jasnost a pochopitelnost výkladu.** Pokud vysvětlení osobnostní dynamiky postrádá jasnost, pak nenapomáhá vysvětlení, jak osobnost funguje, nýbrž je spíše zamlžuje.
- b) **Logická stavba.** Vnitřní rozpornost teorie vede ke zmatku a může zastánce takové teorie i poškodit, pokud se jí důsledně řídí. V odborných kruzích taková teorie rychle zanikne.
- c) **Vnitřní jednota.** Není-li jasná souvislost mezi jejími částmi, teorie nemůže být přesvědčivá či uchovat si svou celistvost. Přestává sloužit jako rámec a nakonec se rozpadne.
- d) **Jedinečnost.** Aby byla teorie užitečná, musí přinášet nový přístup k výkladu osobnostní dynamiky.

Dnes existuje řada **teorií osobnosti** vycházející především ze **tří základních psychologických přístupů: psychoanalýzy, behaviorismu a humanistických směrů**.